

В. СИРОТЕНКО, А. АКРИТОВА

Це слід пам'ятати. це слід знати! Ознайомлення з творами про Чорнобильську трагедію на уроках позакласного читання в різних класах загальноосвітньої школи

УДК 373.5.091.398:028.4:821.161.2-3

ЦЕ СЛІД ПАМ'ЯТАТИ. ЦЕ СЛІД ЗНАТИ!
Ознайомлення з творами про Чорнобильську трагедію на уроках позакласного читання в різних класах загальноосвітньої школи

Валерій Сиротенко

кандидат філологічних наук, доцент
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ Донецької області, Україна
valerij.p.kram@gmail.com

Анастасія Акритова

викладач вищої категорії КЗ «Покровський педагогічний коледж»
м. Покровськ Донецької області, Україна

Анотація. Об'єктом дослідження є художні та художньо-документальні твори, присвячені змалюванню подвигу пожежників, які першими почали вести боротьбу з атомною небезпекою, викликаною Чорнобильською катастрофою. Тексти підбиралися з урахуванням дидактико-емоційних можливостей учнів усіх трьох категорій сучасної загальноосвітньої школи: збірка оповідань Є. Гуцала «Діти Чорнобиля», повість О. Єсаулова «Мамо, а що це було?» (початкова школа), документальні повісті Л. Віриної «Тієї вогняної ночі», «Приборкувачі вогню» В. Трегубова, «Чорнобиль – трава гірка» Л. Дасна (для учнів середніх та старших класів).

Твори Є. Гуцала переважно сумовито-трагічного настрою, хоча й по-різному торкаються наслідків Чорнобильської катастрофи, що потребує різних методичних підходів під час їх розгляду. «Дитя від стронцію» – це душевний біль Мар'янки, яка розривається між любов'ю й ненавистю до вчительки-невістки (зачала дитя від загиблого від радіації брата Мар'янки Василя, що й примушує жінку зробити аборт) і бажанням самій народити хлопчика, схожого на брата. Тому й аналіз зосереджується на розгляді уривків, де дівчинка дає волю вираженню своїх почуттів. «Різдвяне оповідання» – непростий шлях подолання душевної самотності, налаштованості на власну смерть, що характеризують світовідчуття чорнобильської сироти Катрусі, за яку борються дід Ілько та тітка Онися. З цього приводу увага школярів зосереджується на розкритті настроїв дівчинки та їхніх змін завдяки спілкуванню з близькими їй людьми.

Розгляд повісті О. Єсаулова «Мамо, а що це було?» зосереджується на виявленні негативних наслідків панування тоталітарної радянської системи, що позначилася й на характері дій усіх причетних до чорнобильської катастрофи. Цим обумовлено те, що для обговорення пропонуються фрагменти проблемно-дискусійного характеру.

Твори, рекомендовані для середніх та старших класів, мають ряд спільних і водночас індивідуальних ознак, що й обумовлює підходи до їхнього розгляду. Акцентується увага на темпоритмові хронологічного викладу подій до та після вибуху реактора, що дозволяє збагнути звичайність і винятковість перших пожежників, які повели боротьбу не лише з вогнем, а і збунтованим атомом. Пропонується для обговорення й те, у чому письменники вбачають причини вибуху. Шляхом постановки низки проблемних питань учні підводяться до усвідомлення, що відповідь на це питання знаходиться не стільки в науково-технологічній площині, скільки в морально-етичних якостях усіх, хто був причетний до ЧАЕС.

Ключові слова: чорнобильська катастрофа; радіоактивне ураження; професійно-моральні якості пожежників; героїзм та самопожертва; тоталітарна безіціативність; трагічний пафос; ідеалізація; контраст; дискусія; проблемна ситуація та проблемне питання.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Наближається 35-річниця Чорнобильської атомної катастрофи. На тлі історії – це лише одна мить, але за цей час відбулася зміна поколінь, а це неодмінно вимагає того, щоб «нить Аріадни» не була перервана, щоб не лише ми, хто був свідками подій квітня 1986 року, а й наші нащадки в повній мірі усвідомлювали, від чого було врятовано світ пожежниками відділень Володимира Правика та Віктора Кибенка тієї буремної ночі. І проблема не лише в тому, що час об'єктивно розмиває окремі деталі, позначаючись на сприйнятті певних реалій, а в тому, що до об'єктивної оцінки подібної катастрофи, а їй присвоєно найвищий рівень ядерної небезпеки, до певної міри виявилось неготовим не лише тодішнє радянське (доволі закрите суспільство), а й людство в цілому. Це не означає, що імена перших героїв тоді не були названі. Вони відомі всім: лейтенанти Володимир Правик та Віктор Кибенок, бійці їхніх розрахунків Микола Тищенко, Микола Ващук, Василь Ігнатенко, Володимир Тишура (це перші герої й жертви Чорнобильської катастрофи, поховані на Мітинському кладовищі в Москві), майор Леонід Телятников, який очолив загальне керівництво боротьби з пожежею. Але й до сьогодні не має єдиної версії щодо істинної причини аварії. Тому цілком можна погодитися з думкою доктора філософських наук Мирослава Поповича, що суспільство досі перебуває під хмелем червоного вина, яке в 1986 році пили великими дозами, аби виводити радіонукліди (Чорнобиль в українській літературі, б.д.).

У цій ситуації художня література як вид мистецтва, що має право на домисел і вимисел (!), перебирає на себе право «верховного судді», якому необхідно донести до загалу сутність події, виявити роль тієї чи тієї особи в ній, надати їй морально-етичної оцінки. Це в жодному разі не означає, що розставляються крапки над «і», але це намагання збагнути не стільки фізико-технічну підоснову того, що сталося, скільки осмислити «людський фактор», який, безумовно, став вирішальним у ті найкритичніші хвилини та години.

Однак відсутність певних офіційних критеріїв причин Чорнобильської катастрофи позначається й на письменницьких пріоритетах. Якщо впродовж першого десятиріччя з'явилося багато найрізноманітніших за тематикою, пафосною наснаженістю, жанровою спрямованістю художніх творів (поема І. Драча «Чорнобильська мадонна», повість Ю. Щербака «Чорнобиль», роман В. Яворівського «Марія з полином у кінці століття»), ціла низка

документальних і художньо-документальних творів (В. Глазко «Популяційно-генетичні наслідки Чорнобиля», повість у листах Г. Ковтуна «Я писатиму тобі щодня...», документальна розповідь «Сталкери», документальна повість М. Тараканова «Особлива зона», «Голоси дітей Чорнобиля: Історія тихої революції» Е. Шугарта тощо), то останнім часом їхня кількість значно зменшилася. І причина, на наш погляд, не стільки в тому, що подія віддаляється від нас у часі, а у відсутності належної поінформованості. Тут не можна не погодитися з думкою одного з інтернетівських дописувачів, що письменники «сказали все, що могли. І напевно, що не могли сказати більше. Не тому, що не хотіли, а тому, що не знали. Та й досі не знають – ні всієї правди про причини Чорнобильської трагедії, ні правди про її наслідки. Може, тому на цю тему пише все менше й менше письменників - а точніше - майже ніхто» (Чорнобиль: що розповісти дітям? б.д.).

Отже, у зв'язку з цим ще раз звернімося до думки М. Поповича, що «трагедію, яка називається Чорнобиль, мають пережити всі – і ті діти, які ще тоді не народилися» (Чорнобиль в українській літературі, б.д.).

Саме в цьому нам і вбачається актуальність обраної теми, бо про Чорнобильську звитягу (і героїзм, і трагедію) необхідно пам'ятати й говорити завжди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Надалі ми зосередимося на творах Л. Віриної «Тієї вогняної ночі», Є. Гуцала «Діти Чорнобиля», Л. Даєна «Чорнобиль – трава гірка», О. Єсаулова «Мамо, а що це було?», «Мужність і біль Чорнобиля». Обрані книги, на жаль, не є бестселерами, тож вони практично й залишилися поза увагою критиків та літературознавців. Однак про кожен з них можемо подати хоча б незначну анотацію.

Так, за книгою Л. Віриної режисером А. Приймаченком знято букстейлер (а це вже про щось свідчить!) (Буктрейлер до книжки Лідії Віриної «Тієї вогняної ночі» (Відео), б.д.).

Книгу Є. Гуцала справедливо характеризують як розповідь «про трагічне буття юних героїв – уже після Чорнобиля» (Гуцало Є. Діти Чорнобиля, б.д.).

Документальна ж повість Л. Даєна взагалі залишилася поза увагою критиків.

Щодо книги О. Єсаулова знаходимо відгук 14-річної школярки Тетяни Момот, яка надає найточнішу оцінку написаного: «Для мене ця книга – найкраща історія, писана в художньому стилі. Вона не така нудна, коли там є своя певна течія подій [...]. Книга змінила мої погляди на деякі речі» (Рекомендують діти, б.д.).

Також щодо книги «Мужність і біль Чорнобиля» маємо лише коротке анотаційне представлення: «Ця книга є даниною пам'яті загиблих, виявом палкої вдячності всім, хто брав участь у ліквідації наслідків аварії і нині працює у зоні Чорнобильської АЕС. Містить повість А. Трегубова „Приборкувачі вогню”, вірші Д. Павличка, Б. Олійника, І. Драча та інших, присвячені тим, хто брав участь у ліквідації наслідків аварії й нині працює в зоні Чорнобильської АЕС» (Мужність і біль Чорнобиля: Повість-хроніка: Поеми. Вірші, б.д.).

З приводу такої «байдужості» можна зробити різні висновки. Ми, наприклад, у цій мінімальності вбачаємо не «посередність» творів, а лише перенасиченість інформаційного простору, коли око літературного критика не встигає фіксувати всі новинки.

Однак загалом зауважимо, що чорнобильська тематика постійно знаходиться в полі зору шкільних учителів. Наприклад, в Інтернеті знаходимо учнівські твори про подвиг пожежників (Твір-роздум на тему «Ударив чорний дзвін...» (Чорнобильська трагедія і наша сучасність) (Твір-роздум на тему: «Ударив чорний дзвін...» (Чорнобильська трагедія і наша сучасність, б.д.), розробки виховних заходів (Виховна година «Мужність і біль Чорнобиля», б.д.; Виховна година День вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, б.д.; Урок Чорнобиля: українські школярі знайомляться з трагедією «через емоції», б.д.) тощо. Хоча зазначимо, що ці матеріали не мають зворотнього відгуку.

А це ще раз переконує в тому, що обрана тема доволі актуальна, вона потребує постійної уваги на всіх рівнях громадянської свідомості. Тож ще раз варто подякувати письменникам за їхню подвижницьку працю. Бо як висловився звільнений із тюрми колишній директор Чорнобильської АЕС Віктор Брюханов: «Істину ми не визнаємо. За п'ятнадцять років істину ми так і не знали. Хоч фактів оприлюднених стало значно більше, а людей, які могли б ще дещо додати, – значно менше, на жаль. Своєрідними літописцями чорнобильської трагедії стали українські письменники» (Чорнобиль в українській літературі, б.д.).

Формулювання цілей статті. Зроблений нами огляд дозволяє не лише визначитися з рівнем розробленості порушеної проблеми, а й окреслити власне шляхи її подальшого висвітлення:

- здійснити змістово-художню оцінку вищеназваних публікацій, зосередившись на змісті фактичного матеріалу, представленого на сторінках книги, визначити авторські підходи до принципів його подання, особливостей викладу, оцінні судження, своєрідність поєднання документального і власне художнього бачення подій та персонажів;

Це слід пам'ятати. це слід знати! Ознайомлення з творами про Чорнобильську трагедію на уроках позакласного читання в різних класах загальноосвітньої школи

- з урахуванням виявлених особливостей рекомендувати твори для опрацювання в молодших, середніх та старших класах загальноосвітньої школи;
- запропонувати ряд рекомендацій, якими може скористатися вчитель, готуючись до проведення уроку позакласного читання за темою «Трагедія й подвиг Чорнобиля».

Результати дослідження. Надалі ми зупинимося на розгляді конкретних творів, які пропонуватимемо для різних вікових груп, тож радимо вчителям ними скористатися. Також можна використати різноманітні Інтернет-сайти (<http://www.chornobyl.net/uk/news/1>;
<http://www.mns.gov.ua/chornobyl/closing.ua.php>;
<http://www.un.org.ua/ua/news/2006-05-11/>;
<http://www.epochtimes.com.ua/articles/view/3/2410.html>; <http://www.ic-chernobyl.kiev.ua/>;
http://uk.wikipedia.org/wiki/Чорнобильська_АЕС;
<http://uk.wikipedia.org/wiki/Чорнобиль>; <http://www.nbu.gov.ua/node/2898>;
<https://naurok.com.ua/urok---rekviem-na-temu-chornobil-zhittya-do-i-pislya-3821.html>), на яких розміщена інформація про друковані видання (художні та документальні твори, фотоальбоми), презентації тощо.

Для учнів 3 – 4 класів ми радимо обрати збірку оповідань Є. Гуцала «Діти Чорнобиля» та повість О. Єсаулова «Мамо, а що це було?». Однак щодо першої книги одразу зауважимо, що, незважаючи на назву, вона не стільки для дітей, скільки про дітей. Це, напевне, обумовлюється тим, що Є. Гуцало як письменник завжди був схильний до ліричного начала, занурення в суб'єктивний світ персонажів (твори «мають характер відкритого ліричного спогаду. Душевне життя постає як потік. Воно не складається з окремих компонентів, не має конструкції. Тому Гуцало тяжіє до ліричних імпресій, до організації матеріалу навколо однієї особи, одного епізоду» (Гуцало Євген Пилипович, б.д.), а такий стиль викладу художнього матеріалу доволі не просто сприймається дітьми молодшого шкільного віку, у мисленні яких ще переважає конкретно чуттєве, а не логічно абстрактне сприйняття світу.

Збірка містить сім оповідань, серед яких є твори, де обриси Чорнобиля присутні безпосередньо (переселенці з Чорнобиля, їхні спогади про покинуті місця) – «Скажений чорнобильський собака», «Зозуля», «Чорнобильська дівчина Калина», а також такі, у яких Чорнобильська трагедія прихована в підтексті, визначаючи тривожно-трагедійні ноти повісткування, почування персонажів, мотивуючи їхнє світовідчуття та манеру поведінки тощо («Плач у мороку ночі», «Дитя від стронцію», «Різдвяне оповідання»). Так, оповідання «Плач у мороку ночі» своєю проблематикою виходить далеко за суто чорнобильські обриси.

На перший погляд здається, що це історія одного подружжя, яке приїздить до села відвідати вже покинуту хату дружининої бабусі. Та одразу тут з'являються символічні образи рясту, самої хати, за якими постають трагічні відчуття втрати, розриву родинного зв'язку, які торкнулися не лише окремої сім'ї, а значної частини сучасного суспільства. А це усвідомлення того, що хтось (чи щось?) насильницьки вирвали тебе з осідлого, дуже родинного теплового місця, що це назавжди перервана ниточка з минулим, спогади про яке викликають лише душевний щем: зриваючи ряст біля бабиної хати, жінка «дивиться сама в себе, в своє минуле, бо майбутнє їй уявити важко, чомусь на уявляється» (Гуцало, 1995: 38). І з цього моменту можна говорити про асоціативний ланцюжок, бо з чимось подібним зіштовхнулися тисячі переселенців із Чорнобильської зони, а це загалом не могло не позначитися на психології всього українського суспільства, викликаючи лише негативні наслідки. Тож Чорнобильська катастрофа зафіксувала не лише появу фізіологічних мутантів (переважно серед тварин), а й деструкцію на психологічному рівні: «Уже народжуються мутанти. Й не тільки телята, а й діти. Перші ластівочки! Думаєш, їх меншатиме? Тільки більшатиме! А від мутантів – мутанти, народ мутантів, народ-мутант!» (Гуцало, 1995, с 45).

Як бачимо, оповідання порушує надзвичайно актуальну проблему, але художній рівень її висвітлення заскладний для сприйняття учнями початкової школи, тому, на наш погляд, цей твір не варто обирати для безпосереднього ознайомлення, але щодо порушеної проблематики вчитель повинен обов'язково повести розмову, торкаючись чорнобильської теми.

А для учнів 3 – 4 класів ми пропонуємо «Дитя від стронцію» та «Різдвяне оповідання». Переконані, що їхні образна система, порушені проблеми та наявні конфлікти, ідейне спрямування дозволять збагатити школярів відчутними психічними емоціями та моральними переконаннями.

Оповідання «Дитя від стронцію» характеризується тим, що в ньому доволі непрості взаємини між персонажами: головна героїня школярка Мар'яна водночас і симпатизує своїй учительці (а вона водночас є і дружиною її рідного брата Василя), однак не може змиритися (більше на підсвідомому рівні) з тим, що невістка (учителька Ганна Михайлівна) учинила аборт. Проблема в тім, що Мар'яна обожнює Ганну Михайлівну і як учительку: пригощаючи її пиріжками, дівчинка наголошує, що та провела аж шість уроків, а ще більше як дружину брата Василя й майбутню матір: «Знаю, знаю! Ви вже на четвертому місяці!» (Гуцало, 1995, с. 82). А тому її ще дитячий розум не здатен осягнути істинної причини, чому невістка після смерті брата (він помер як один із ліквідаторів Чорнобильської катастрофи) спочатку живе окремо, а потім і позбавляється

дитини. У цій «дитячій» таємниці і приховуються очевидні наслідки радіоактивного вибуху (дитя зачате після аварії!), але ж і одвічний оптимізм Людини – вижити наперекір усьому! бо Мар'яна обіцяє їжачкові (а це представник незнищеної Природи), що неодмінно народить хлопчика, схожого не лише на її брата Василя, а на весь її Рід. А в цьому ї полягає ідея незнищенності як окремого роду, так і всього життя на Землі. Тож на цих моментах і слід організувати роботу над оповіданням.

Зрозуміло, що урок необхідно розпочати з короткої, але дуже емоційної розповіді вчителя щодо загрози радіоактивного ураження, його негативних наслідків для сотень тисяч людей на різних територіях України, Білорусі (можна задіяти фото- та відеоматеріали). Тож надалі доречно зосередитися на таких фрагментах оповідання «Дитя від стронцію». Передусім школярі повинні зануритися у внутрішній світ Мар'янки, збагнути динаміку її ставлення до вчительки-невістки, яке рухається від обожнення до мало не ненависті. Для цього з дітьми варто прочитати й обговорити епізод від слів «Учительки вже немає там ...» до «З шостого... То чи я дома собі не зготую їсти? Чи мені додому далеко?» (Гуцало, 1995, с. 80–81). Питання для бесіди можуть бути приблизно такими:

1. За чим сумує дівчинка?
2. У чому вона хоче переконати Ганю (Ганну Михайлівну)?
3. Що уособлює для Мар'янки невістка після трагічної смерті від радіації її брата-пожежника?
4. Про яку таємницю Гані довідалася дівчинка? Як вона на це відреагувала?

Наступним епізодом будуть діалоги між Мар'янкою та Ганною Михайлівну щодо ще не народженої дитини (стор. 84–86). Обговорюючи їх, важливо зупинитися на тому, яким уявляє дівчинка майбутнє немовля, чому воно неодмінно повинне бути схожим на брата (батька), про що мріє майбутня тітка.

Найтрагічнішою є кульмінація оповідання, коли Мар'янка здогадується, що невістка позбулася дитини. І тут треба донести до учнів, що це трагедія всього роду (зосередити увагу на словах матері Мар'янки («Ех, Ганю... – Бо ж дитя від стронцію, чи від цезію, я й не знаю» (Гуцало, 1995, с. 89), причина якої обумовлена наслідками Чорнобильської катастрофи. Страшну об'єктивну невідворотність вчиненого ще не може осягнути дівчинка, бо це для неї як зрада брата Василя, тому в своєму пориванні вона й горнеться не до людей, а до їжачка, вірячи, що все сказане нею станеться неодмінно саме так.

Для позакласного читання можна обрати й інший твір – «Різдвяне оповідання». Його доречність убачається в тому, що учні молодших класів сьогодні вже доволі багато знають про Різдво, його глибинну гуманістичну традицію. Тому під час актуалізації знань не зайвим буде і пригадування оповідання М. Коцюбинського «Ялинка», щасливу розв'язку якого можна обумовити власне жанровою традицією: «Диво зовсім не обов'язково пов'язане з подіями надприродного характеру — відвідуванням янголів чи Христа (хоча зустрічається і таке), набагато частіше це диво побутове, яке може сприйматися просто як вдалий збіг обставин, як щаслива випадковість» (Різдвяне оповідання, б.д.).

На цей момент у житті головної героїні Катрі більше негативного, ніж чогось доброго: від радіації померли батьки, тяжко хворіє подруга Ізольда, що під час вибуху ректора проживала у Прип'яті, та й сама дівчинка живе лише з дідом Ільком у лісовій сторожці. Тож немає нічого дивного, що її думки, вчинки переважно пов'язані зі смертю: дівчинка у скрині вже зберігає одяг на випадок власної смерті. Тож потрібен час, а ще більше людська увага, душевне тепло, щоб відтануло дитяче серце, наповнилося жагою життя. Оцей складний процес морально-психічного одужання і слід обговорити з дітьми.

Спочатку варто звернути увагу на кольори, якими розпочинається оповідання: чорні води, чорна ніч, темніє ліс. Хай діти висловлять власні судження стосовно домінуючих кольорів, поміркують, чи можуть бути інші кольори на цей момент у Катрусиному світовідчутті.

Необхідно подумати й над тим, із ким переважно спілкується дівчинка зараз, кого очікує до себе в гості: півень, білка, лось, лисиця та лис. Дитя ніби відгородилося від людей, бо за своє доволі коротке життя зазнало багато горя (тут варто обговорити, чому тітка Онися називає небогу «Ох, горенько ти моє чорнобильське» (Гуцало, 1995, с. 96).

Певним контрастом до тяжкого психічного стану героїні є образ діда Ілька, точніше його дух. У зв'язку з цим неодмінно слід задуматися над словами самого діда: «В хаті – лише дух теплий діда Ілька, а самого діда не видно. Той дух теплий снує з печі, від лежанки. Як дід казав? „Звідки дух теплий іде в хату – отам і я, то мій дух”» (Гуцало, 1995, с. 94). Тому логічними будуть питання «Чим намагається порадувати дід онуку?», «До кого найбільше душею тягнеться Катря? Чому?».

Своєрідна роль «доброї феї» відведена у творі образіві тітки Онисі. Прекрасно розуміючи природу пригніченості дівчинки, жінка намагається розкрити перед дитиною казку Різдва: наспівує Катрусі щедрівочку, знайомить

її з різдвяними обрядами, розповідає про Ісуса. Тож варто, щоб школярі висловилися: щирим чи удаваним є обурення тітки, коли почула від Катрі слова про смерть: «Що ти ото плетеш, га? Від кого почула таке? – сердито питає» (Гуцало, 1995, с. 100). Розмірковування над цими словами допоможуть учням збагнути наміри тітки, у повній мірі оцінити душевний потенціал цього персонажа.

Символічно виглядає розв'язка оповідання: над зимовим лісом лунає гроза, спалахує блискавка. Це неабияк збентежило й Катрю, й тітку Онисю: «І Катря думає: а чи не Бог то посварився громом і блискавкою, гніваючись на них усіх, на весь білий світ?..» (Гуцало, 1995, с. 103). З цієї нагоди вчителю необхідно познайомити дітей із різними прикметами стосовно зимової грози: віщування неврожаю, суспільних конфліктів. Та є й інша прикмета – снігопади, відсутність сильних морозів (Конторських, б.д.). На фоні цієї інформації й може розгорнутися проблемна дискусія:

1. Чому стривожилася Катруся, ідучи до села на Різдво? Про який психічний настрій дівчинки це свідчить?

2. Які емоції викликає у вас снігопад? Якого вигляду набуває природа після снігопаду?

3. Як ви вважаєте, чи зміниться щось у житті Катрусі після Різдва? Що для цього потрібно?

Безумовно, відповіді можуть бути різними, але важливо, щоб учні пройнялися проблемами героїні, збагнули їхню істинну причину, задумалися над тією загрозою, яку несе в собі Чорнобильська катастрофа, спробували осмислити те, яких зусиль, перш за все морально-психічних, потребує її усунення.

Викличе зацікавлення початківців і повість О. Єсаулова «Мамо, а що це було?» (одразу зауважимо, що в тексті забагато названо радянсько-партійних номенклатурних посад, що ускладнює його сприйняття сучасними дітьми, але вчитель легко може оминати ці труднощі, зазначивши, що це різноманітні посади, які існували в тодішньому СРСР). Вагомість же книги убачається в іншому. На наш погляд, це чи не єдиний художній твір, у якому передано першу реакцію людей (представників тодішньої влади, мешканців Прип'яті) на те, що сталося на Чорнобильській АЕС, злочинне (а про це на сьогодні прекрасно відомо) замовчування ситуації, усієї радіоактивної небезпеки, а також титанічні зусилля причетних до аварії, хоч якось зарадити постраждалим. Це й повинне стати предметом класного обговорення.

У центрі повісткування родина з Прип'яті: один із керівників міської адміністрації Ігор Олександрович Мусієнко, його дружина, лікар прип'ятської

міської лікарні Світлана Олексіївна Мусієнко та їхній малолітній син Сергійко. Завдяки присутності представників різних суспільно-соціальних і вікових груп у творі засвідчується строкатий спектр відчуття, сприйняття, розуміння (цей синонімічний ряд при бажанні можна доволі довго продовжувати!) того, що відбувалося в Прип'яті впродовж усього 26 квітня та першої половини 27 квітня 1986 року.

Як Ігор, так і Світлана з перших хвилин Чорнобильської катастрофи, навіть не бажаючи цього, опиняються у своєрідних лещатах, коли від них вимагатимуть, з одного боку, найрішучіших дій щодо порятунку постраждалих, а з іншого – недопущення панічних настроїв серед мешканців міста. На цьому перетині й виявляться їхні і громадянські, й особистісні якості. Тож їхні особисті почування і стають найважливішими гуманістичними реагентами. Вийшовши на цей рівень, учитель отримує надзвичайно вдячний матеріал для переведення роботи над повістю в найсучаснішу площину, бо для всього українського суспільства (а це не виключає учнів молодших класів!) однією з найважливіших проблем постає проблема деідеологізації, зняття ореолу «святості» з колишнього радянського державного устрою. Адже не секрет, що значна частина наших співвітчизників продовжують ностальгувати за хлібом за 16 копійок та проїздом у трамваї за 3 копійки. На жаль, радителі цих «цінностей» забувають про ідеологічний тиск, про те, що людина, індивід для тоталітарної системи (а це і є колишній СРСР) ніколи не мала вартості. І це яскраво засвідчили чорнобильські події. Ось про що й варто поговорити з учнями (доступною для них мовою!).

Розпочинаючи урок, учитель повинен наголосити, що будь-яка екстремальна ситуація, а атомний вибух особливо, потребує миттєвого прийняття найрадикальніших рішень, рішучих дій з боку керівництва, максимальної поінформованості всіх про реальний стан справ, ступінь реальної загрози. Та нічого подібного не було вчинено ні керівниками Прип'яті, ні на самому вищому державному рівні, а це обернулося нічим не виправданим збільшенням постраждалих від радіаційного ураження. А для більш детального обговорення пропонуємо такі епізоди.

1. Нічний дзвінок Ігорю Олександровичу з міськвиконкому («Телефон не завовав... – Ти спи, тебе це не стосується» (Єсаулов, 2016, с. 18–19).

2. Огляд Світланою Олексіївною перших постраждалих на Чорнобильській АЕС («За двадцять хвилин ... – А раптом його на станцію відправили?!» (Єсаулов, 2016, с. 25–27).

3. Розмова Ігоря з одним із представників керівництва ЧАЕС («Дружина в двох словах розповіла... – Ігор звернув убік медсанчастини, а Шеховцов покрокував далі по вулиці Дружби народів») (Єсаулов, 2016, с. 43–45).

4. Розмірковування Ігоря над тим, як треба діяти в ситуація, що склалася («Зрозуміло... – протягнув Ігор... – Але провести її, не погодивши з шефом, теж неможливо») (Єсаулов, 2016, с. 47); «Ігор на мить замислився... – А тут дорога кожна хвилина, і часу на балачки просто немає!» (Єсаулов, 2016, с. 51); «У нас тут на четвертому блоці Чорнобильської АЕС сталася, скажемо так, серйозна неприємність... Якщо так, то скільки доз і коли?» (Єсаулов, 2016, с. 52).

5. Дії представників секретних спецслужб («Здрастуйте, – привітався один з них... – А не сувати дрючки в колеса...») (Єсаулов, 2016, с. 53).

6. Зміст і характер розмови Ігоря з директором аеропорту («Урядовою комісією прийнято рішення про евакуацію міста... - У цю мить двері в кабінет директора відчинилися і зайшла секретарка») (Єсаулов, 2016, с. 136–137).

7. Розмова Світлани із сином Сергійком, розпорядження сержанта міліції («Тьотя Надя все робила правильно... – Усе! Готуйтеся!») (Єсаулов, 2016, с. 140–141).

8. Відвідини родиною Мусієнків власної прип'ятської квартири через тридцять років після евакуації («Ну, от і прийшли!.. – Мамо, а що це було?») (Єсаулов, 2016, с. 155–158).

У силу складності й неоднозначності всього, що відбувалося, бесіда за прочитаними уривками повинна носити дискусійний характер:

1. Відсутність правдивої реальної інформації про катастрофу на ЧАЕС – це об'єктивна невизначеність у характері та масштабах катастрофи чи небажання розгнівати вище керівництво, уникнути необхідності прийняття власних вольових рішень?

2. Чи могли лікарі, спостерігаючи за симптомами постраждалих пожежників та персоналу станції, якось вплинути на дії керівників міста?

3. Як поводити себе представники спецслужб? Що їх цікавило в першу чергу? До чого вони були байдужими? Про що це свідчить?

4. Чого найбільше бояться керівники різних рівнів, розмовляючи між собою про вибух на ЧАЕС? У чому причина цього?

5. Чим обернулася атомна катастрофа для всіх, кого вона торкнулася? Який слід у людських душах вона залишила?

Безумовно, роботу над повістю можна повести зовсім в іншій площині, та ми свідомо виділили саме цей аспект, щоб примусити дітей не бути байдужими до того, що відбувається навколо, цікавитися сучасністю й недалеким минулим,

ставити для себе критичні непрості питання й намагатися знайти на них власну відповідь.

Для учнів середніх і старших класів пропонуємо документальні повісті Л. Віриної «Тієї вогняної ночі» (про Володимира Правика – начальник пожежного караулу, який першим розпочав боротьбу з вогнем на зруйнованому вибухом четвертому енергоблоці), Л. Даєна «Чорнобиль – трава гірка» (про Леоніда Телятнікова, який очолив загальне керівництво діями пожежників, що прибули на гасіння атомного реактора), повість-хроніку В. Трегубова «Приборкувачі вогню», в якій ідеться не лише про Правика та Телятнікова, а інших пожежників: В. Кибенок, М. Ващук, В. Тишура, В. Ігнатенко, М. Титенок), що першими померли внаслідок радіаційного опромінення. Ці твори мають документальну основу (витяги з особових справ, наградних документів, спогади рідних, знайомих, відвідування авторами місць, де жили й діяли герої творів тощо). Водночас кожному притаманні певні «родзинки»: листування Телятнікова зі своїми синами, що дозволяє пережити власне батьківські почуття, осмислити, чим він був для дітей, порадіти за його врятоване життя. Л. Вірина ділиться безпосередніми враженнями від знайомства з матір'ю Володимира Правика, перебування в чорнобильській хаті, де той народився і виріс, перегляду особистих речей пожежника, що надає образу героя суто людських контурів, підкреслюючи величність у звичайному. У кількох авторських відступах В. Трегубов не приховує свого захоплення від учинку перших рятувальників. І це не штучний пафос, а щире усвідомлення, подяка за врятований світ. Бо якби вогонь перекинувся на інші енергоблоки, то важко передбачити глобальні наслідки цієї атомної катастрофи не лише для всієї Європи, а можливо, й усієї планети: «Вдячна пам'ять народу про них житиме вічно! Всі вони молоді, мало прожили, але так багато зробили! Вони грудьми своїми, серцями своїми закрили мільйони людей» (Трегубов, 1988, с. 12).

Для безпосередньої роботи з текстами можна обрати різні аспекти. Нам привабливими видаються два: зосередитися на хронології подій (6–8 класи) та з'ясування причин вибуху реактора (9–11 класи). У першому випадку учні зануряться не стільки в часову логіку того, що відбувалося, а змушені будуть осмислити кожен крок кожного із пожежників, відчути автоматизм (а це майстерність, професіоналізм) їхніх дій та, головне, неавтоматизм прийнятих рішень – вияв морально-вольових рис, без яких служити в пожежній охороні неможливо. П'ятнадцяти – сімнадцятирічний вік – це вже пора осмислення себе як особистості, здатності до самокритичних оцінок, пошуку відповіді на питання «Чи все я роблю правильно? Чи моральна я людина?», а тому дошукування

причин чорнобильської аварії посприє і власному становленню старшокласників.

Говорячи про хронологію подій, необхідно поділити їх на дві частини, межею яких буде 1 година 23 хвилини 40 секунд у ніч на 26 квітня 1986 року. Це не просто мить початку атомної катастрофи, це поділені навпіл два світовідчуття, коли в першому залишилися звичні, буденні справи, наміри, плани, а другий став мірилом мужності, самопожертви, фізичних і моральних страждань, а також і безсмертя.

Для ілюстрації першого можна зупинитися на кількох, практично дуже подібних за своєю настроєвістю, фрагментах із різних творів:

- мирна весняна українська ніч на берегах Прип'яті: «Ту мирну весняну ніч... – можна виїхати до Чорнобиля» (Трегубов, 1988, с. 3);

- плани караульних: «Власне, субота, 26 квітня, вже наступила... – Неквапом спливали хвилини» (Дасен, 1988, с. 114);

- інформація чергового про стан на Чорнобильській АЕС: «Рівно о першій ночі подзвонив до частини зі станції молодший інспектор Володимир Палагеча... – Вентиляційну трубу називають маяком, її теж геть усю чисто видно» (Вірина, 1989, с. 159–160).

Орієнтуючись на ці уривки, і вестиметься бесіда:

1. Які настрої, емоції викликають пейзажні та побутові деталі, змальовані письменниками?

2. Чи можна стверджувати, що в них простежується стрімкий подіємо-часовий рух? Чим мотивується така неспішність повісткування?

3. У чому виявляється ідилічність представлених уривків? Що цим прагнуть передати автори?

Подібна розмова конче потрібна, зважаючи на зовсім інший темпоритм уривків другої частини. Зосереджуючись на них, учні емоційно зближуються з учасниками трагічно-героїчного протиборства з вогненною стихією, стократ помноженою радіаційним ураженням. Це важливо особисто відчутти, щоб на рівні душевних переживань осягнути всю велич здійсненого пожежниками в перші години аварії.

«Атомноапокаліпсичну» частину необхідно розпочати із зачитування уривка «Займалася світанкова зоря 26 квітня. – А о шостій тридцять п'ять оголосили про її повну ліквідацію» (Дасен, 1988, с. 130). Своєю безтурботністю тональність даного опису може асоціюватися з уже відзначеними нами раніше прагненнями приховати масштаби лиха, що настало, злочинними намірами влади позбавити пересічних громадян правдивої інформації щодо радіаційної

небезпеки. Ми ж убачаємо в нарочито заспокійливому тоні, який обирає Л. Даєн, зовсім інший зображувально-виражальний намір. І про це слід поговорити зі школярами:

1. Чому опис ранку 26 квітня практично не відрізняється від опису ранку 25 квітня?

2. Чому в даному описі письменник зосереджує увагу читача на двох часових показниках – 4 година 50 хвилин ранку і 6 година 35 хвилин?

3. Ким і чим був оплачений цей примарний спокій?

Саме тут і починається той трагічно-героїчний хронометраж, який не лише назавжди відміряв життєву нить перших вогнеборців, а вкарбувався у свідомість кожної людини Землі – за ці п'ять годин десять хвилин (!) світ було врятовано від атомної катастрофи.

Тож треба ще і ще раз пережити кожну хвилину, кожну секунду, коли караул В. Правика розпочав боротьбу з вогнем. Передусім слід поставити питання, чи знали пожежники, яку аварію вони ліквідовують: вони бачили палаючий графіт, на сімдесятиметровій висоті стояли над розверзнутим жерлом атомного реактора, утрачали свідомість не від задимлення й перегріву, а неймовірно скажених доз радіації (Тут буде доречно навести репліку В. Правика, кинуту бійцю його караулу Петрові Хмелику: «Іди вниз! Мені вже все одно...») (Виховна година День вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, б.д.). Підсумком цих спостережень може послугувати цитата з повісті Л. Віриної: «На другий день після аварії на ЧАЕС з'ясувалося, що людям не можна перебувати біля пошкодженого атомного реактора навіть кілька хвилин» (Вірина, 1989, с. 121). Тож логічно запитати учнів, чи відомі були ці рекомендації пожежникам караулів В. Правика та В. Кибенка і чи могли вони діяти згідно з інструкцією.

Непростою бачиться й розмова навколо питання щодо причин Чорнобильської катастрофи. І щоб відчуті всю складність обраної проблеми, обговорення варто розпочати з уривка повісті В. Трегубова, де йдеться про результати судового процесу над деякими колишніми керівниками Чорнобильської АЕС: «Серйозним уроком, суворим застереженням проти розхлябаності, недисциплінованості, безвідповідального ставлення... – Позлочинному халатно поставився до виконання службових обов'язків...» (Трегубов, 1988, с. 55–56). Для розмірковування можуть бути запропоновані такі питання:

1. Які основні причини атомної аварії визначає прозаїк?

2. Називаючи прізвища конкретних керівників ЧАЕС, чи намагається автор розібратися у причинах, що породили неблаговидні вчинки названих осіб, чи бачаться йому якісь інші причини Чорнобильської катастрофи, крім власне людського фактору?

3. Чи не здається вам, що просто визначені «цапи відбувайли», але глибинного аналізу не було здійснено?

Наступним уривком буде фрагмент із твору Л. Віриної, де вона розмірковує над фантастичною повістю В. Зайця «Місто, якого не було». Виходячи з авторського потрактування, пил, який засипав приречене місто, – це пил «бездуховності, мертвим стало в ньому життя, втративши мрійників і творців, зберігши лише обивателів, що дотримувалися такого способу життя: „хап-хап, попоїли, тепер поспимо”» (Вірина, 1989, с. 158). Щоб розібратися в позиції автора (а це важливо знати й читачеві!), доречно зіставити, у чому бачить причини аварії В. Трегубов (про це вже ішлося) і які висновки робляться Л. Віриною:

1. Обидва письменники говорять про бездуховність, та чи по-однаковому вони її розуміють?

2. Кого й на якій підставі протиставляє авторка? Чи могло творче начало в людині недопустити атомного безумства?

3. У чому різняться визначені діагнози причин чорнобильської катастрофи В. Трегубовим і Л. Віриною?

Найсуттєвіші відмінності спостерігаємо в повісті Л. Даєна. У ній письменник перераховує вже не один, а декілька головних уроків, розв'язувати які примусив Чорнобиль: технічний, моральний, виховний (Даєн, 1988, с. 166). І, як бачимо, людині, її особистісним якостям відведена пріоритетна роль. Та це знову-таки не поверхове перераховування професійної недбалості, а настійлива вимога бути не «ведомим, а ведучим» у сучасному, дуже вимогливому науково-технічному прогресові. Для цього варто зачитати уривок «Велика біда починається з дрібної неухважності, недбалості, нехлюйства... – Нехтування її може спричинитися до непоправних наслідків» (Даєн, 1988, с. 40), а потім відповісти на такі питання:

1. Чи відділяє письменник технічне від морального? Чому?

2. Як слід розуміти твердження, що з передовою технікою слід бути на «ви»?

3. За якими критеріями необхідно здійснювати професійний відбір працівників для будь-якої сфери виробничо-ділових стосунків?

Переконані, що поставлені перед старшокласниками проблемні ситуації примусять їх задуматися не над науково-технологічними причинами того, що сталося в Чорнобилі, а шукати відповіді в особистісних характеристиках усіх, хто мав причетність до вибуху та ліквідації його наслідків, а відтак збоку поглянути й на власні морально-психічні спроможності.

Висновки. Характер обраного для дослідження матеріалу переконує нас у розумінні того, що тема Чорнобиля ніколи не повинна утрачати актуальності, не підпадати під рубрику «Тема дня», а щоденно звертатися до душ і сердець наших сучасників, бо вони завдячують усім, і першим пожежникам, і подальшим ліквідаторам, своїм сьогоднішнім існуванням. Тому на всіх навчально-виховних рівнях (дошкільна, шкільна, вишівська, соціально-громадянська) освіти повинна вестися повсякденна робота, щоб імена героїв не забулися, а їхні наступники робили все для недопущення чогось подібного.

Тому вважаємо, що напрямами подальших досліджень можуть бути:

- розширення кола творів для позакласного читання учнів різних вікових груп, у яких змальовані події Чорнобильської катастрофи;
- виявлення їхніх жанрово-стильових особливостей заради звернення до різних методичних форм роботи над цими творами;
- зіставлення літературних і кінематографічних варіантів висвітлення Чорнобильської трагедії, що сприятиме формуванню естетичних смаків учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буктрейлер до книжки Лідії Віриної «Тієї вогняної ночі» (Відео) (б.д.). Взято з <https://www.hurtom.com/portal/10169/лідія-вірина-тієї-вогняної-ночі>
2. Виховна година «Мужність і біль Чорнобиля». (б.д.). Взято з <http://zakinppo.org.ua/cinnisne-stavlennja-do-suspilstva-derzhavi/141-5-9-klasi14/1337-vihovna-godina-muzhnist-i-bil-chornobil>
3. Виховна година День вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. (б.д.). Взято з <https://naurok.com.ua/post/yak-provesti-urok-do-dnya-vshanuvannya-likvidatoriv-avari-na-chornobilskiy-aes>
4. Вірина, Л. (1989). *Тієї вогняної ночі: Чорнобильська оповідь*. Київ, Україна: Молодь.
5. Гуцало, Є. (б.д.). Дитя від стронцію. *Гуцало Є. Діти Чорнобиля: оповідання*. (С. 78-92). Київ, Україна.
6. Гуцало, Є. (б.д.). *Діти Чорнобиля*. Взято з <https://www.pinterest.com/pin/299419075197144539/>
7. Гуцало, Є. (1995). Плач у мороку ночі. *Діти Чорнобиля: оповідання*. (С. 37-51). Київ, Україна.
8. Гуцало, Є. (1995). Різдваєне оповідання. *Діти Чорнобиля: оповідання*. (С. 93-103). Київ, Україна.
9. Гуцало Євген Пилипович (б.д.). Взято з https://uk.wikipedia.org/wiki/Гуцало_Євген_Пилипович
10. Даєн, Л. (1988). *Чорнобиль – трава гірка: док. повість*. Київ, Україна: Веселка.

11. Єсаулов, О. (2016). *Мамо, а що це було*: повість. Київ, Україна.
12. Конторських, І. (б.д.). Зимову грозу зареєстрували в кількох областях України. Взято з <https://expres.online/archive/news/2017/01/07/221694-zumovu-grozu-zareyestruvaly-kilkoh-oblastyah-ukrayiny>
13. Мужність і біль Чорнобиля: Повість-хроніка: Поеми. Вірші. (б.д.). Взято з <http://memorial.4uth.gov.ua/chernobyl-tragedy-that-will-remain-in-our->
14. Рекомендують діти. (б.д.). Взято з <https://anyformatread.org/book/oleksandr-yesaulov-mamo-a-shcho-tse-bulo>
15. Різдяне оповідання (б.д.). Взято з https://uk.wikipedia.org/wiki/Різдяне_оповідання
16. Твір-роздум на тему: «Ударив чорний дзвін...» (Чорнобильська трагедія і наша сучасність) (б.д.). Взято з <https://academia.in.ua/навчальні-матеріали/твір-роздум-на-тему-«ударив-чорний-дзвін»-чорнобильська-трагедія-і-наша-сучасність>
17. Трегубов, В. (1988). Приборкувачі вогню. Повість-хроніка. *Мужність і біль Чорнобиля*: Повість-хроніка. Поеми. Вірші. Київ, Україна: Молодь.
18. Урок Чорнобиля: українські школярі знайомляться з трагедією «через емоції». (б.д.). Взято з <https://www.dw.com/uk/урок-чорнобиля-українські-школярі-знайомляться-з-трагедією-через-емоції/a-14998922>
19. Чорнобиль в українській літературі (б.д.). Взято з <https://www.radiosvoboda.org/a/874584.html>
20. Чорнобиль: що розповісти дітям? (б.д.). Взято з https://www.bbc.com/ukrainian/science/2013/04/130426_chornobyl_reaction_ko

THIS MUST BE REMEMBERED. THIS MUST BE KNOWN!
Familiarization with the works about the Chornobyl tragedy
in extracurricular reading lessons in different forms of secondary school

Valerii Syrotenko

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
SHEI “Donbas State Pedagogical University”
Sloviansk Donetsk region, Ukraine
valerij.p.kram@gmail.com

Anastasiia Akrytova

Teacher of the Highest Category PI “Pokrovsk Pedagogical College”
Pokrovsk, Donetsk region, Ukraine

Abstract. The object of study includes the artistic and documentary works dedicated to depicting the exploits of the firefighters, who were the first to combat the atomic danger caused by the Chornobyl disaster. The texts are selected taking into account the didactic and emotional capabilities of students of all three categories of the modern secondary school: a collection of stories by Ye. Hutsalo “Children of Chornobyl”, a story by O. Yesaulov “Mom, what was that?” (primary school), documentary stories by L. Viryna “That fiery night”, “Fire Tamers” by V. Trehubov, “Chornobyl – bitter grass” by L. Daien (for middle and high school students).

The works of Ye. Hutsalo are mostly of a sad and tragic mood, although they cover the effects of the Chornobyl disaster differently, which requires different methodological approaches while considering them. “Child of strontium” is a heartache of Marianka, torn between love and hatred for her brother’s wife (who conceived a baby from her brother Vasil died from radiation, which causes

her to have an abortion) and the desire to give birth to a boy who looks like her brother. Therefore, the analysis focuses on examining passages where the girl gives the freedom to express her feelings: “Marianka’s patronage over the teacher”; Maryanka’s conversation with the teacher about the fate of her unborn baby; Marianka’s reaction to the news that the teacher has lost her baby.

“Christmas Story” is a difficult way to overcome the spiritual loneliness and self-determination of death, which characterize the worldview of the Chernobyl orphan Katrusia, who is fought by her grandfather Ilko and Aunt Onysia. In this regard, the attention of the students is focused on the disclosure of the girl’s moods and their changes while communicating with her loved ones (the characters of the grandfather Ilko and Aunt Onysia are in contrast to their life-affirming feelings to the main character). The consequences of their relationship are far from ambiguous, so the symbolic overpower of the winter thunderstorm in the interchange of the story can be evaluated differently.

Consideration of O. Yesaulov’s story “Mom, what was that?” focuses on identifying the negative effects of the domination of the totalitarian Soviet system, which also affected the nature of the actions of all those involved in the Chernobyl disaster. This stipulates that the fragments of a problematic and debatable nature are proposed for discussion: a night call to Ihor Oleksandrovych from the City Executive Committee; examination by Svitlana Oleksiivna of the first victims; Ihor’s thinking about how to act in the current situation; actions of representatives of secret services; after thirty years, the Musiiienkos visited their own Prypiat apartment.

The works recommended for the secondary and senior school have a number of common and at the same time individual features, which determine the approaches to their study. While teaching secondary school students, it is important to focus on the timeline of the events, the timing of their images before and after the reactor explosion, which allows to understand the usual and exclusive nature of the first firefighters who had the fight not only with fire, but also with the rebellious atom. The excerpts are selected on a contrasting mood principle (calmness, even a certain idyllic relaxation – every second rhythm due to the need to make the only right decision), which allows you to understand: in five hours, ten minutes, the world was saved from an atomic catastrophe.

It is also suggested to discuss what the writers see as the causes of the explosion, since each writer (L. Viryna, L. Daien, V. Trehubov) offers different answers. By posing a number of problematic questions, students are led to the realization that the answer to this question lies not so much in the scientific and technological plane as in the moral and ethical qualities of all those involved in the Chernobyl NPP.

Key words: Chernobyl catastrophe; radioactive destruction; professional and moral qualities of firefighters; heroism and self-sacrifice; totalitarian despondency; tragic pathos; idealization; contrast; discussion; problem situation and problematic issue.

REFERENCES

1. Book trailer for Lydiia Virina’s book “That Fiery Night” (Video). (n.d.). Retrieved from <https://www.hurтом.com/portal/10169/lidiya-viryna-tiiei-vognyanoi-nochi>
2. Educational class “Courage and pain of Chernobyl”. (n.d.). Retrieved from <http://zakinppo.org.ua/cinnisne-stavlenja-do-suspilstva-derzhavi/141-5-9-klasi14/1337-vihovna-godina-muzhnist-i-bil-chornobil>
3. Educational class “Day of honoring the participants of the liquidation of the consequences of the Chernobyl accident”. (n.d.). Retrieved from <https://naurok.com.ua/post/yak-provesti-urok-do-dnya-vshanuvannya-likvidatoriv-avari-na-chornobilskiy-aes>
4. Virina, L. (1989). *That Fiery Night: The Chernobyl Short Story*. Kyiv, Ukraine: Molod.
5. Hutsalo, Ye. (n.d.). Child from strontium. *Children of Chernobyl: a short story*. (Pp. 78–92). Kyiv, Ukraine.
6. Hutsalo, Ye. (n.d.). *Children of Chernobyl*. Retrieved from <https://www.pinterest.com/pin/299419075197144539/>

Це слід пам'ятати. це слід знати! Ознайомлення з творами про Чорнобильську трагедію на уроках позакласного читання в різних класах загальноосвітньої школи

7. Hutsalo, Ye. (1995). Crying in the darkness of the night. *Children of Chernobyl: a short story*. (Pp. 37–51). Kyiv, Ukraine.
8. Hutsalo, Ye. (1995). Christmas story. *Children of Chernobyl: a short story*. (Pp. 93–103). Kyiv, Ukraine.
9. Hutsalo Yevhen Pylypovych (n.d.). Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Гуцало_Євген_Пилипович
10. Daien, L. (1988). *Chernobyl – bitter grass: doc. story*. Kyiv, Ukraine: Rainbow.
11. Yesaulov, O. (2016). Mom, what was it: a short story. Kyiv, Ukraine.
12. Kontorskykh, I. (n.d.). The winter storm was registered in several regions of Ukraine. Retrieved from <https://expres.online/archive/news/2017/01/07/221694-zymovu-grozu-zareyestruvaly-kilkoh-oblastyah-ukrayiny>
13. Courage and pain of Chernobyl: Chronicle: Poems. Poems. (n.d.). Retrieved from <http://memorial.4uth.gov.ua/chernobyl-tragedy-that-will-remain-in-our->
14. Recommended by children. (n.d.). Retrieved from <https://anyformatread.org/book/oleksandr-yesaulov-mamo-a-shcho-tse-bulo>
15. Christmas story (n.d.). Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Christmas_story
16. Essay-reflection on the topic: “The black bell struck ...” (Chornobyl tragedy and our present) (n.d.). Retrieved from <https://academia.in.ua/навчальні-матеріали/твір-роздум-на-тему-«ударив-чорний-дзвін»-чорнобильська-трагедія-і-наша-сучасність>
17. Trehubov, V. (1988). Firefighters. Story-chronicle. *The Courage and Pain of Chernobyl: A Chronicle*. Poems. Poems. Kyiv, Ukraine: Molod.
18. Chernobyl lesson: Ukrainian schoolchildren get acquainted with the tragedy “through emotions”. (n.d.). Retrieved from <https://www.dw.com/uk/урок-чорнобиля-українськи-школярі-знакомяться-з-трагедією-через-емоції/a-14998922>
19. Chernobyl in Ukrainian literature (n.d.). Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/874584.html>
20. Chernobyl: what to tell children? (n.d.). Retrieved from https://www.bbc.com/ukrainian/science/2013/04/130426_chernobyl_reaction_ko

Матеріали надійшли до редакції 29.09.2020 р.